

Küsimisi eesti keelest ja keeltest

Karl ja Liina vestlevad juubelite jm imelike asjade puhul

20. juunil saab Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor, akadeemik Karl Pajusalu 60-aastaseks, 24. juulil aga Tartu Ülikooli tänapäeva eesti keele professor Liina Lindström 50-aastaseks. Keele ja Kirjanduse palvel esitasid nad teineteisele mõned küsimused uurimisteemade valiku ja muude erialaste kirgede kohta – kolleege ühendab huvi kohalike väikekeelte vastu.

Liina Lindström: Karl, sa oled oma südameasjaks võtnud väikesed läänemeresoome keeled ja keelevariandid. Miks?

Karl Pajusalu: Võiksin ju hakata rääkima üldist juttu kultuuririkkuse hoidmise

Liina Lindström. Foto: Lauri Kulpsoo

Karl Pajusalu. Foto: Lauri Kulpsoo

tähtsusest ja missioonist, aga otsekohe-
sem vastus oleks, et haruldaste keelte ja
keelendite juurde olen jõudnud imetlu-
sest. Mäletan, kuidas keskkooli ajal, see oli
1970-ndate lõpus või 1980-ndate algul, tuli
mul teha koolis kirjandusolümpiaadi uuri-
mistöö Mats Traadi loomingust ja sattusin
lugema tema raamatut „Puud olid, puud
olid hellad velled“. Selle lõunaestikeelsed
dialoogid viisid mind endaga kaasa, neis
oli midagi eriliselt paeluvat. Olin lapsena
Tahku külas kuulnud igapäevaselt Hääde-
meeste kandi murdekeelt, milles on samuti
küllaga omapärast, kuid tookord ma seda
ei märganud, sest olin selle sees kasvanud
ja sain sellest ehk liiga hästi aru. Lõunaest
keel oma teisitiolus tundus põnevam. Üli-
kooli läksin oma arust kirjandust õppima,
kuid sattusingi lõunaest
keeleradadele. Selles oli oluline osa murdeõppejõud
Aino Valmetil, kes oli samuti pärnakas
nagu mina ja võttis mind oma hoole alla,
soovitades mul hakata uurima Mulgimaa
murrakute muutumist. Edasi on kõik läi-

nud üsna loogilist rada. Haruldased keeled kannavad haruldasi väärtusi ja tunnen lähedust inimestega, kes neid märkavad ja väärtustavad, keeleteadlasena püüan neile toeks olla. Salatsi liivi keelt olen üha rohkem hakanud tunnetama ühena oma identiteediga seotud keeltest.

LL: Meil on ÜRO egiidi all käimas rahvusvaheline põliskeelte kümnend, mille eesmärk on tõmmata tähelepanu ohustatud põliskeeltele. Arusaam põliskeeltest võib olla aga üsna erinev. Tavaliselt nähakse selles kolonialismi pärandit: koloniaalkeel on allutanud kohalikud keeled ja marginaliseerinud need määral, mis ohustab nende püsimist. Mis on sinu meelest need keeled, mida Eesti peaks praegu eriti kaitsma ja toetama?

KP: Sõnastasid hästi põliskeele mõiste tavapärase rahvusvahelise sisu. Meil siin Eestis hakata väitma, et ühed eestlased on teisi koloniseerinud, on ilmselt liiast. Koloniseerijad on kõnelnud ikka teisi keeli, kui me ei räägi just enesekolonisatsioonist. Need neli põlist läänemeresoome keelt, mida tänapäeva Eesti alal on räägitud juba üle tuhande aasta, on põhjaeesti, lõunaeesti, vadja ja liivi keel. Algläänemeresoome keeleühisusest eraldus kõigepealt lõunaeesti, siis liivi, seejärel põhjaeesti ja vadja. Kunagise põhjaeesti hõimukeele põliseid jooni on rohkesti alal hoidnud Kihnu keel, kuigi teiselt poolt on selles näha kokkupuuteid ruhnurootsi ja liivi keelega. Muidugi on hoidmist väärt põliskeelendeid mujalgi ning kohaliku identiteedi tähtsus ei saa piirduda vaid vanapärase väärtustamisega. Lõunaeesti iidseid jooni on hästi püsinud Haanjas, laiemalt Võru- ja Setomaal, mõndagi Mulgimaal. Samuti vadja ja liivi keele hoidmine peaks olema Eesti riigi asi, kuigi üht on räägitud vaid Eesti kirdeosas ja teist edelanurgas. Vadjalikke jooni on Alutaguse ja Kodavere keeles, liivilikke Häädemeeste ja Saarde lõuna-

osas, samuti sõrulaste keeles. Meil on siiski omapäraseid piirkondlikke keelevariante veel rohkem, need kõik on vähem või rohkem ohustatud ning vajavad toetust. Minu subjektiivne seisukoht on, et vähemalt eesti keele teine peamurre ehk lõunaeesti keel peaks olema riiklikult kaitstud ja toetatud ka regionaalkeelena. Kõik piirkondlikud keeled väärivad tuge, kuid lõunaeesti keel vanima läänemeresoome keelena ja ka vanima akadeemilise läänemeresoome keelena, millel on sajanditepikkune kirjakeele traditsioon, on midagi enam kui üks murdekeel. Seda näitab seegi, kui mitu elujõulist järglast on lõunaeesti keelele sügenenud.

LL: Kuidas on väikeste keelte ja mittestandardsete keelevariantidega tegelemine mõjutanud sinu arusaamu kirjakeele rollist tänapäeval?

KP: Suhtlusviiside ja -võimaluste hulk järjest suureneb, nii on vaja adekvaatseid keele ühisosa koos hoidvaid reegleid, teisalt on kirjakeel üha vähem mõistetav kui pelgalt kirjutatud keel või kui kirja pandud keelestandard. Eesti keel on päris vana kirjakeel n-ö kultuurkeele tähenduses, meie keeles on välja kujunenud kindlad varieerumisreeglid, näiteks millal kasutada lühikesi või pikki asesõnu, millal lühikesi või pikki tingiva kõneviisi vorme. Selliseid regulaarselt, aga mitte kategooriliselt vaheldatavaid vorme on tänapäeva eesti keeles hulgem, ootan väga, et saaks kokku pandud eesti keele grammatika, mis neid vaheldusi lahti seletaks.

LL: Mitu keelt on eesti keele sees?

KP: Neid ei saagi kokku lugeda, kui keele mõiste pole kindlatesse raamidesse pandud. Isegi öelda, et eesti keeli on nii palju kui eestlasi, ei oleks täpne, tekkinud on ju lisaks uusi etnolekte, mida räägivad eesti keele täiskasvanuna ära õppinud. Igal juhul on ka nn keelesiseseid keeli palju,

sest eesti keel on elus, muutuv ja arenev keel. Kui kirjutasin raamatut „Eesti keele 100 aastat”, mõtlesin pikalt, millise eesti keelt iseloomustava pealkirjaga võiks raamatut alustada. Lõpuks kirjutasin: „Oma maa suur keel”. See tundus ja tundub nüüdki sobivaim.

*

KP: Liina, oled ema poolt Pärnumaalt (sedapidi oleme samast hõimustki), isa poolt Kuusalu rootslaste järeltulija, üles kasvanud oled Tartumaal. Mida on sulle tähendanud need erinevad juured ja Eesti kohad? Kas need on mõjutanud sinu suhtumist eesti keelde?

LL: Pärnis rootslaste järeltulija ma ilmselt siiski ei ole, või kui olen, siis üsna kaugelt minevikust otsides. Aga Kuusalu rannakeel on küll olnud mu esivanemate keel ja ka Eesti Keele Instituudi murdearhiivis on mitmeid mu kaugemaid sugulasi salvestatud. Mu vanematekodu oli kirjakeelne ja ega ma lapsena osanud ka vanavanemate keele eripära kuidagi murretega siduda. Mu Pärnumaa vanaema-vanaisa keel oli veetlevalt erinev, vanaema rääkis ikka *peisund* ('leige, päikese käes soojenenud') veest ja vanaisa jaoks olid *lammad* ('lambad') väga tähtsad, aga päriselt õppisin nende kõne murdepärasust hindama alles ülikooli ajal. Lapsena olid tähtsamad inimesed ja kohad, mis kallite inimestega seostusid. Olen käinud välitöödel nii Setomaal, Võrumaal, Kihnus, Hiiumaal kui ka mujal ning pean ütleva, et nüüdki poevad inimesed ja kohad eriliselt hinge. See soe tunne, mis inimestega suhtlemisest tuleb, seostub minu jaoks ka nende keelega. Välitöödel kuuldu on minu arusaamu ja maailmapilti väga palju kujundanud. Kui sind vedas murrete juurde Aino Valmet, siis mind vedasid omakorda sina – olen selle eest väga tänulik!

KP: Oled uurinud vahelduvaid keelen-deid nii tänapäeva eesti keeles kui ka murretes. Kas nendes on põhimõttelisi erinevusi? Kas tänapäeva eesti keelt saab vaadelda kui üht murret? Või kui mitut murret?

LL: Olen uurinud morfosüntaktilist varieerumist eesti keeles ja murretes, nii suulises kui ka kirjalikus kasutuses, ja mind on huvitanud, kuidas ja miks üht või teist vormi kasutatakse, miks samatähenduslike vormide puhul valitakse vahel üks, vahel teine variant jne. Laialt võttes on mured ja ühiskeel grammatika varieerumise seisukohalt üsna sarnased, sest valikuid mõjutavad suuresti kasutuskontekst ning mälu ja kõne töötlemisega seotud tegurid, näiteks see, et äsja mainitud entiteetidele pole vaja uuesti viidata, kui need on mälus aktiivsed jms. Need on inimkeelele üldiselt omased printsiibid. Aga on ka nähtusi, millel on sügavalt regionaalne iseloom: murretes on palju sellist, mis on seotud selles piirkonnas kõneldud teiste keeltega. Näiteks *tarvis-vaja*-konstruktsioonides tuli vene keele tugev lokaalne mõju välja idamurdes ja setos sagedase *olema*-verbi väljajätu kaudu, ehkki põhimõtteliselt on see võimalik ka mujal (nt *vaja tööd teha*); samuti joonistus selgelt välja leksikaalne varieerumine (põhjaeestis *tarvis*, lõuna-eestis *vaja*), mis on seotud nende sõnade erineva päritolu ja naaberkeelte mõjuga.

Aga üldiselt võttes teame eesti keele varieerumisest ikka veel üsna vähe ja pilt on pigem fragmentaarne. Nii et ka mina ootan sellise grammatikakirjelduse kokkupanemise võimalust, mis tegelikus keelekasutuses toimuvat varieerumist varasemast märksa enam arvesse võtaks.

Muidugi pole see lihtne, sest keelekasutajate rühmi on väga erinevaid ning kas või eri põlvkondade keelekasutus võib olla üsna erinev. Oluline on ka see, kas tegu on formaalse või informaalse registriga,

suulise või kirjaliku keelekasutusega – need aspektid mõjutavad meie keelelisi valikuid väga tugevalt. Mitu murret see nüüd täpselt kokku teeb, ei oska ma öelda, aga päris mitu.

KP: Milline on sinu jaoks hea või lausa ideaalne eesti keel?

LL: Hea eesti keel on minu jaoks lõbus ja üllatusterohke – see keel, mille kasutuses on uudsust, originaalsust, soovi üllatada ja teistmoodi väljenduda. Ilukirjanduse, eriti luule keel on kahtlemata selline, aga seda on sageli ka igapäevakeel, milles püütakse üllatada ja lõbustada, kasutades selleks kõikvõimalikke erinevaid keelelisi vahendeid ning neid uudsel viisil (või vahel ka väga vanal viisil) omavahel kombineerides. Heas keeles on väga palju kihte. Hea keel on ka see keel, mis teistele liiga ei tee – mida ei kasutata solvamiseks, halvasti ütlemiseks.

KP: Küsisid minu käest eesti põliskeelte kohta, aga oled ise samuti nendega tegele- nud. Oled juhtinud näiteks seto keele projekte. Mis on see, mis sunnib täna- päeva eesti keele professorit valutama südant põliskeelte pärast?

LL: Minu jaoks ei ole teravat piiri selle vahel, millise keelekujuga täpselt tege- len: kas suulise või kirjalikuga, kirjakeele või murretega. Mind huvitab see, kuidas kasutatakse keelelisi väljendusvahendeid, millest nende valik sõltub ja mis tähendusi need kannavad. Mida kaugemale stan- dardkeelest, seda põnevamad need leiud on, sest seda ootamatuid kasutusviise need esindavad. Põliskeelte – või laiemalt põliste keelte – juures köidab mind see rabav kirjusus, mis neis keelekujudes lähe- mal vaatlusel paljastub. Arvan tõesti, et keeleline mitmekesisus on väärtus, mida peame hoidma. Põliskeelte kümnend ongi ellu kutsutud selleks, et neid keeli märgata ja neile tuge pakkuda.

Olen tegele- nud võro ja seto keelega, mis mõlemad on tänaseks end põliskeeleks kuulutanud. Võib küsida, kui õigustatud põliskeele staatus nende puhul on. Põlis- keele lai definitsioon on, et see on mingi piirkonna põlisrahva keel. Põlisrahvast omakorda määratleb 1) ajaline prioriteet konkreetse territooriumi hõivamisel ja kasutamisel; 2) kultuurilise eripära vaba- tahtlik säilitamine; 3) enese identifitseeri- mine, ning sellisena tunnustamine teiste rühmade või riigi poolt eraldiseisva kol- lektiivse üksusena; 4) allutamise, margina- liseerimise, võõrandamise, tõrjumise või diskrimineerimise kogemus.¹

Küsitavusi tekitab kindlasti 4. punkt. Kui võro ja seto puhul kolonialiseerimist klassikalises mõttes pole olnud (setode puhul tuleb siiski meelde tuletada, et Setomaa ühendati Eesti Vabariigiga ilma setodelt küsimata), siis diskrimineerimist ja marginaliseerimist on olnud küll, näi- teks keele kasutamise keelamist koolis (ka vahetunnis) ja isegi selle eest karis- tamist, on olnud narrimist ja tõrjumist. Neid lugusid on välitöödel rääkinud väga paljud informandid. Kui lugeda, kuidas setosid on eestlaste poolt kujutatud ajal, mil Setomaa ühendati Eestimaaga, saame pildi laiskadest ja kaklevatest joodikutest – sellest on kirjutatud näiteks Andreas Kalkun.² Ka see on marginaliseerimise näide. Arvan, et omakeelset etnonüümi *seto* tuleks tänapäeval kasutada just selle- pärast, et eesti keeles varem kasutatud *setu* on olnud halvustava varjundiga.

Teisalt muidugi on küsitav, kas võroke- sed ja setod tänapäeval peavad end eraldi

¹ Vt S-E. Soosaar, Põlisrahva ja -keele mõistest Eestis ja rahvusvahelises kontekstis. – Keel ja Kirjandus 2022, nr 8–9, lk 855–860. <https://doi.org/10.54013/kk776a13>

² A. Kalkun, Religioossed paastud ja pidustu- sed seto kultuuri representatsioonides. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 1, lk 1–23. <https://doi.org/10.54013/kk674a1>

rahvaks. Pigem on neil kõigil mitmik-identiteet: olen eestlane, aga ka võroke või seto. Seepärast on mind sügavalt häirinud sotsiaalmeedias levinud arvamused, et kui võrokesed kuulutasid end põlisrahvaks, siis järelkult nad enam eestlased pole. Kindlasti ei vasta see võrokeste endi arusaamale asjadest. Põliskeeleks kuulutamine on olnud pigem samm selleks, et tõmmata tähelepanu oma keele ja kultuuri päästmise vajadusele.

Keele päästmine on muidugi keerukas, sest ennekõike tuleb keelt päästa võrokeste ja setode endi käegalõõmise eest, ja selle nimel aktivistid praegu pingutavad. Kuna keel ei ole loomult individuaalne, vaid kollektiivne nähtus, võivad üksik-

isikute huvid lahku minna sellest, mida on laiemalt keele püsimiseks vaja. Keele püsimine algab sellest, et otsustame seda keelt oma lastele õpetada ja võimalikult paljudes olukordades rääkida. Võro ja seto keele kõnelejad on tänapäeval valdavalt kakskeelsed, kes on keelt õppinud mitte enam oma vanematelt, vaid vanavanematelt ja kes räägivad ka ise oma lastega kirjakeelt. See tähendab, et keele loomulik ülekanne ühelt põlvkonnalt teisele on katkemas või katkenud. Tugev sekkumine aitaks seda olukorda tagasi pöörata – keelte taas-elustamise näiteid on üle maailma palju –, ent sellega ei tohi hiljaks jääda. Selleks on aga kindlasti vaja senisest suuremat tuge ka riigilt.